

Rättvisan på väg att komma i kapp

Folkmord infördes som juridiskt begrepp genom antagandet av FN:s folkmordskonvention 1948. Bland de mest kända finns Nazitysklands folkmord på judar och romer under andra världskriget och hutuextremisternas folkmord på tutsier i Rwanda 1994. Det nya begreppet skyldigheten att skydda är en viktig del av arbetet med att försöka förhindra folkmord och den närbesläktade företeelsen brott mot mänskligheten.

Begreppet folkmord (på engelska *genocide*, av grekiskans *genos* – ras eller stam – och latinets *cide* – mord) introducerades av den polske juristen Raphaël Lemkin. Han hade redan som student på 1920-talet engagerat sig i försöken att ställa ansvariga politiker inför rätta för de omfattande massakrerna på armenier och andra kristna folkgrupper 1915-1917 i det dåvarande osmanska riket. Problemet var att det varken fanns någon domstol som kunde ta sig an de ansvariga, några internationella lagar att döma dem efter eller ens ett namn på brottet. Dessutom betraktades angreppen på kristna folkgrupper i linje med suveränitetstanken mer eller mindre som en intern turkisk angelägenhet.

Lemkin började studera frågan och ägnade 30-talet åt att resa runt i Europa och föreläsa om behovet av internationell rättsskipning för grova och omfattande förbrytelser mot civila. 1939 utbröt andra världskriget och nazisternas alltmer systematiska angrepp på judar och andra grupper gjorde att frågeställningen plötsligt framstod som högaktuell. Raphaël Lemkin, som själv var jude, flydde från det ockuperade Polen men fortsatte arbeta ihärdigt med frågan om rättsskipning. Bland annat tog han sig an uppgiften att namnge den företeelse som nu av allt att döma pågick för fullt i Nazityskland. Han fastnade för begreppet *genocide* (se ovan). De följande åren ägnade han åt intensivt lobbyarbete för att övertyga politiker, tjänstmän, journalister och andra nyckelgrupper om nödvändigheten av att arbeta fram nya internationella regler på området.

Foto: John Ollale/Wikimedia commons

Monument i den vitryska byn Khatyn där 149 personer, varav hälften barn, massakrerades 1943 i samband med strider mellan nazityska och andra trupper. 56-årige smeden Yuzif Kaminsky var den enda vuxne som överlevde och monumentet föreställer honom hållandes sin döde son.

NÜRNBERGRÄTTEGÅNGARNA

1945 gick kriget mot sitt slut och FN bildades. Krigets segrarmakter hade redan 1943 kommit överens om att personer som gjort sig skyldiga till grövre krigsförbrytelser skulle straffas vid en internationell tribunal. Den inrättades i den tyska staden Nürnberg och inledde sitt arbete i november 1945.

När domarna slutligen avkunnades hösten 1946 fälldes 13 av de åtalade för *brott mot mänskligheten*, en juridisk beteckning som här för första gången i historien användes vid en rättegång. I brottet ingår enligt Nürnbergstadgan mord, utrotning, slaveri och deportation när dessa är del av ett vidsträckt eller systematiskt angrepp riktat mot civila. Förföljelser i politiskt, religiöst eller etniskt syfte räknades in liksom förfarandet med koncentrationsläger, massavrättningar, utplånandet

av vissa byar och enskilda mordaktioner.

Ordet "genocide" förekom dock varken i tribunalens stadga eller i domsluten och Lemkin blev oerhört besviken. Förhoppningen om en omedelbar rättsutveckling som bekräftade folkmordsbegreppet hade gått om intet men Lemkin gav sig inte. FN:s generalförsamling hade inlett sin första session och han började nu lobba intensivt i FN-högkvarterets korridorer för att en internationell konvention mot folkmord skulle antas. Han siktade bl a in sig på ett antal mindre länder och argumenterade för att de som inte har resurser att försvara sig själva är i störst behov av internationella lagar som skyddar dem.

Ansträngningarna bar till slut frukt och efter att ha fått flera latinamerikanska länder med sig bakom ett utkast till resolution så var grunden lagd och frågan officiellt uppe på FN:s dagordning. Efter

Några av de tusentals vigselringar som amerikanska soldater hittade vid koncentrationslägret Buchenwald i Tyskland tillsammans med klockor, smycken, glasögon och tandguld från offren för förintelsen. Bilden är tagen i maj 1945 av en amerikansk soldat.

fortsatt lobbyarbete röstades sedan FN:s konvention om förebyggande och bestraffning av brottet folkmord slutligen igenom med god marginal den 9 december 1948.

DEFINITIONER

Formuleringarna i folkmordskonventionen (*UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*) är naturligt nog färgade av de nazistiska illgärningarna under andra världskriget. Avgörande för den definition av folkmord som formulerades i konventionens artikel 2 är att det med gärningarna *funnits en avsikt att helt eller delvis förinta en nationell, etnisk, rasmässigt bestämd eller religiös grupp som sådan*. Gärningarna som räknas upp i konventionen är:

- att döda medlemmar av gruppen,
- att tillfoga medlemmar av gruppen svår kroppslig eller själslig skada,
- att uppsåtligt påtvinga gruppen levnadsvillkor som är avsedda att medföra dess fysiska undergång,
- att genomföra åtgärder som är avsedda att förhindra barnafödslar inom gruppen och
- att med våld överföra barn från grupp till annan grupp.

Detta innebär att gärningar som inte begåtts med uppsåt att förinta delar av eller hela gruppen eller som riktas mot annan slags grupp än de uppräknade *inte* är straffbara som folkmord.

Flera forskare och stater har kritiserat definitionen för att vara för snäv. Att handlingarna måste vara riktade mot nationellt, etniskt eller religiöst avgränsade grupper med syfte att helt eller delvis förinta dem gör att en del mycket omfattande förbrytelser i princip inte omfattas. Det gäller t ex Röda khmerernas mördande av upp till två miljoner människor i Kambodja på 70-talet där motivet inte var att utplåna någon särskild etnisk, nationell eller religiös grupp. Ett annat exempel är Nazitysklands försök att döda alla funktionshindrade under andra världskriget. I juridisk mening är dessa i stället tydliga exempel på det bredare begreppet *brott mot mänskligheten* som alltså även det handlar om omfattande eller systematiska våldsangrepp på civila. Man kan säga att folkmord är en underkategori till brott mot mänskligheten. Båda brotten är lika allvarliga.

Brott mot mänskligheten och folkmord kan begås både i fredstid och i krig. Förbu-

den mot dessa brott räknas som *jus cogens*, dvs alla stater är skyldiga att respektera dem oavsett vilka internationella avtal de anslutit sig till. Man kan uttrycka det så att folkmord och brott mot mänskligheten är så grova att förbuden emot dem står över regeln om staters suveränitet.

Övriga förbrytelser

som sker under väpnad konflikt kan betecknas som *krigsförbrytelser*.

NÅGRA FOLKMORD OCH BROTT MOT MÄNSKLIGHETEN UNDER 1900-TALET

Osmanska riket 1915-1923

Under folkmordet i det osmanska riket mördades omkring en miljon armenier och hundratusentals assyrier, syrianer och kaldéer. Samtliga angreps på sin kristna tro. Assyrierna/syrianerna/kaldéerna mördades i sina byar till skillnad från armenierna som mestadels dog under långa dödsmarscher. De flesta offren dödades 1915-1916 men förföljelserna fortsatte till 1923.

Nazityskland 1939-1945

Under den sk förintelsen dödade Nazityskland minst 11,5 miljoner människor i gaskamrar, genom arkebuseringar, genom svält m m. Av dessa var ca sex miljoner judar, över tre miljoner sovjetiska krigsfångar, nästan två miljoner kristna polacker och 220 000 till 500 000 romer. Hundratusentals andra förföljdes, fängslades och dödades, däribland många funktionshindrade och homosexuella. Stora grupper tvångsarbetare från olika länder dog också. De som dog på stridshandlingar, t ex bombningar och strider, är inte inräknade i siffran.

Förintelsen intar en särställning i historien på det maskineri för massavrättningar som byggdes upp och som möjliggjorde en "industriell" hantering av de icke önskvärda grupperna.

Östpakistan 1971

När det dåvarande Östpakistan 1971 ville befria sig från Västpakistan ledde det till ett nio månader långt krig under vilket den pakistanska armén dödade minst en miljon bengaler. Ca 250 000 kvinnor och flickor ska dessutom ha utsatts för våldtäkt. Ett indiskt ingripande gjorde slut på kriget och garanterade att området fick självständighet under namnet Bangladesh.

Kambodja 1975-1979

De kommunistiska Röda khmererna hade makten i Kambodja 1975-1979. De började med att tvinga ut städernas befolkning på landsbygden. De som inte lydde order döddes. Intellectuella och välutbildade avrättades tillsammans med sina familjer. Sjuka, gamla och funktionshindrade fördrevs och minoritetsgrupper mördades. Resten av folket gjordes till slavarbetare. Sammantaget miste minst 1,7 miljoner människor livet

En grupp romer i koncentrationslägret Belzec i Polen 1940.

Folkmordskonventionens fader Raphaël Lemkin (till höger) i samspråk med Brasiliens FN-ambassadör Amado i samband med att konventionen antogs av FN:s generalförsamling i december 1948.

genom avrättningar, svält, utmattning och sjukdomar.

Irak 1988

Under 1988 mördades 50 000 - 100 000 kurderna av Saddam Husseins regim i Irak som en del av den så kallade Anfal-kampanjen. Den mest välkända enskilda händelsen var angreppet på staden Halabja där cirka 5 000 människor dog i en attack med kemiska stridsmedel.

Rwanda 1994

Under drygt tre månader 1994 mördades närmare en miljon tutsier och moderata hutuer i Rwanda. De ansvariga var hutuextremister som hade stöd i regeringen och landets militärledning. Den tutsidominerade rebellgruppen RPF under ledning av Paul Kagame besegrade regeringsstyrkorna i juli och fick därmed stopp på folkmordet. FN och den fredsbevarande styrkan UNAMIR fick stark kritik för sin brist på agerande.

Bosnien 1995

I juli 1995 avrättades omkring 8 000 bosnienmuslimska män och pojkar i staden Srebrenica med omnejd. De skyldiga var bosnienserbiska styrkor under ledning av Ratko Mladic. Händelsen betecknas som folkmord. Den bosniska situationen präglades av såväl etnisk rensning (utan folkmordsavsikt) som utrotningsaktioner (med folkmordsavsikt).

INTERNATIONELLA BROTTMÅLSTRIBUNALER

I avsaknad av en permanent internationell domstol för brott mot mänskligheten, folkmord och krigsförbrytelser har tillfälliga tribunaler upprättats för att hantera specifika situationer, så kallade ad hoc-tribunaler.

Jugoslaviens tribunal

Jugoslaviens sönderfall i början av 90-talet ledde till de blodigaste konflikterna i Europa sedan andra världskriget. Massavrättningar, etnisk rensning, tortyr och våldtäkter ledde till att FN:s säkerhetsråd i maj 1993 beslutade att inrätta en tillfällig internationell tribunal för lagföring av de ansvariga personerna, *the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY*. Domstolen har sitt säte i Haag och har jurisdiktion (mandat att döma) över fyra typer av brott: allvarliga överträdelser av 1949 års Genèvekonventioner, kränkningar av krigets lagar eller sedvanerätt, folkmord

samt brott mot mänskligheten.

Enligt säkerhetsrådets resolution är FN:s medlemsstater skyldiga att samarbeta med tribunalen och se till att nationella myndigheter följer dess framställningar. Säkerhetsrådets beslut att inrätta ICTY var historiskt då det var första gången som det

skapades en domstol för att komma till rätta med ett hot mot internationell fred och säkerhet. Den var den första internationella krigsförbrytardomstolen sedan

Tokyo- och Nürnbergtribunalerna efter andra världskriget men är nu (2012) under avveckling. Se www.icty.org

Rwandatribunalen

Genom resolution 955 (1994) beslutade FN:s säkerhetsråd att även inrätta en tillfällig tribunal för folkmordet i Rwanda (*International Criminal Tribunal for Rwanda, ICTR*). Rwandatribunalen har sitt säte i Arusha, Tanzania, och har jurisdiktion över folkmord, brott mot mänskligheten och överträdelser av den gemensamma artikel 3 i 1949 års Genèvekonventioner. FN:s medlemsstater är skyldiga att samarbeta med tribunalen och se till att nationella myndigheter följer dess framställningar. Även denna domstol är under avveckling. Se www.unicttr.org

Specialdomstolen för Sierra Leone

Specialdomstolen för Sierra Leone (*Special Court for Sierra Leone*) inrättades 2002 genom ett avtal mellan FN och Sierra Leones regering. Syftet var att lagföra de ansvariga för brott i samband med inbördeskriget i landet. Specialdomstolen var den första domstol av detta slag som hade åklagare och domare både från landet där brotten begicks, utsedda av Sierra Leones regering, och från det internationella samfundet, utsedda av FN:s generalsekreterare. Domstolen har jurisdiktion över både vissa internationella och vissa nationella brott och det är också unikt att domstolen har sitt säte på plats i Freetown, Sierra Leone. Se www.sc-sl.org

Kambodja

2003 antog FN:s generalförsamling en resolution om rättegångar i Kambodja mot Röda khmerernas ledare. Efter utdragna förhandlingar om formerna för processen kunde verksamheten igångsättas 2007. Rättegångarna är en nationell process men har stöd av FN och det officiella namnet är *Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia (ECCC)*.

Konstantinopel (nuvarande Istanbul) i juni 1915: armenier avrättas genom hängning.

ROMSTADGAN OCH ICC

Under större delen av 1900-talet diskuterades inrättandet av en permanent internationell domstol för att komma till rätta med straffriheten för krigsförbrytelser, folkmord och brott mot mänskligheten. Det var dock först i samband med de tillfälliga tribunalerna för ex-Jugoslavien och Rwanda på 90-talet som förhandlingar om en sådan domstol kunde inledas. I juli 1998 antogs sedan *Romstadgan* där formerna för den internationella brottmålsdomstolen (*International Criminal Court, ICC*) anges.

Den 1 juli 2002 trädde Romstadgan i kraft vilket innebar att domstolen kunde inrättas. ICC har sitt säte i Haag, Nederländerna, och invigningen skedde i mars 2003. Till chefsåklagare utsågs Luis Moreno Ocampo från

Argentina. Han efterträddes 2012 av Fatou Bensouda från Gambia. Hittills har 121 stater anslutit sig till Romstadgan.

Domstolen har jurisdiktion över folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser begångna efter den 1 juli 2002. Domstolen kan ta sig an misstänkta brott på tre olika sätt: en medlemsstat (dvs en part till stadgan) kan hänskjuta en situation till domstolen, åklagaren kan inleda undersökningar på eget initiativ och FN:s säkerhetsråd kan hänskjuta en situation. I de två första fallen krävs det att brotten begåtts på en medlemsstats territorium eller av en medlemsstats medborgare.

ICC ska inte förväxlas med den Internationella domstolen (*International Court of Justice, ICJ*) som instiftades 1945 och är FN:s organ för att lösa tvister mellan stater.

SKYLDIGHETEN ATT SKYDDA

Vid FN:s reformtoppmöte 2005 enades världens länder om en ny folkrättslig princip: *skyldigheten att skydda* eller *responsibility to protect ("R2P")*. Syftet är att, så långt det är möjligt, skydda utsatta civilbefolkningar från folkmord, etnisk rensning, krigsbrott och brott mot mänskligheten.

Enligt skyldigheten att skydda är det först och främst staten själv som har ansvar för att skydda den egna befolkningen. Om en stat inte kan eller vill skydda sin befolkning, och fredliga medel inte räcker till, måste det internationella samfundet agera starkare, i sista hand med våld mandaterat av FN:s säkerhetsråd. Bedömningen måste göras från fall till fall och agerande kan ske i samarbete med relevanta regionala organisationer. Första gången FN:s säkerhetsråd beslutade om ett

ingripande med våld var när man i mars 2011 gav klartecken till en koalition av stater att inrätta en flygförbudszon över Libyen. Kort därefter antog man även en resolution om militärt ingripande för att skydda civila i Elfenbenskusten.

SÄRSKILD RÅDGIVARE

En milstolpe under senare år är också inrättandet av två nya poster inom FN-systemet: en särskild rådgivare för förhindrandet av folkmord (2004) och en särskild rådgivare med fokus på skyldigheten att skydda (2008). I november 2012 innehades båda posterna av Adama Dieng från Senegal.

Läs mer på
www.un.org/preventgenocide

Det här kan DU göra!

1

Motverka grogrunden för konflikter!

Grundläggande skäl till att konflikter uppstår inom länder är fattigdom, diskriminering och klyftor mellan olika grupper. Några effektiva metoder för att främja utveckling och fred är att ge gratis skolmat till barn i fattiga länder, att stödja minröjning i efterkrigssituationer och att främja flickors rättigheter. FN-förbundet samlar därför in pengar till dessa ändamål genom kampanjerna *Skolmat blir kunskap*, *Röj-en-mina* och *Flicka*.

Gör skillnad genom att ge ett bidrag!
Sms:a "skolmat", "mina" eller "flicka" till 72 909. Du kan också stödja kampanjerna en längre tid genom att bli autogirogivare, se www.fn.se.

2

Gör något åt pågående brott!

Skriv en insändare till din lokaltidning om situationen i t ex Syrien och uppmana andra att engagera sig! Du kan även använda Facebook eller andra sociala nätverk för att sprida information och engagemang. I Syrienfrågan kan du också skriva till den ryska ambassaden i Stockholm och protestera mot deras återkommande veton i FN:s säkerhetsråd. Ytterligare en insats kan vara att beställa extra exemplar av Världshorisonts temanummer om folkmord och brott mot mänskligheten. Dela ut tidningarna till intresserade i din omgivning eller lägg dem i väntrum och personalrum! Faktabladet på fyra sidor kan beställas utan kostnad i upp till tio exemplar. För priser och beställning se www.fn.se/butik/varldshorisont.

3

Motverka rasism i Sverige – ta del av FN-förbundets nya material!

FN-förbundet har tagit fram ett nytt material som heter *Förutfattat*. Det består av ett quiz i form av ett webbaserat kunskapstest om muslimer och romer i Sverige, en lärarhandledning som ska användas i anslutning till quizet, underlag till ett rollspel om hur FN bedömer romers situation i Sverige (tänkt för gymnasieskolan) samt ett tankeväckande kortspel för minst fem personer. Hela paketet finns tillgängligt på www.fn.se/forutfattat förutom kortspelet som kan beställas på samma adress (55 kr plus porto). Kortspelet passar lika bra i skolan som på föreningsträffar eller bland familj och vänner.